

UDK:372.8

Nurafshon ORIPOVA,

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU tayanch doktoranti

E-mail: nurafshonoripova@gmail.com

ToshDO'TAU professori A.Ulug'ov taqrizi asosida

NAZAR ESHONQUL QISSA VA HIKOYALARIDA AYOL RUHIYATI TASVIRI MUAMMOSI

Annotatsiya

Ushbu maqolada mahoratli adib Nazar Eshonqul qissa va hikoyalarida ayollar ruhiyatining aks etishi, ularni tasvirlashda foydalanilgan badiiy-tasviriy vositalar, ularning kitobxonga ta'siri haqida fikrlar tavsiflangan.

Kalit so'zlar: Ayol obrazi, xarakter, motiv, milliylik, ruhiyat, qo'shiq, peyzaj, qissa, hikoya.

THE PROBLEM OF PORTRAIT OF WOMEN'S PSYCHOLOGY IN NAZAR ESHONQUL'S SHORT STORIES AND STORIES

Annotation

This thesis describes the reflection of women's mentality in the short stories and stories of the skilled writer Nazar Eshonqul, the artistic and visual tools used to describe them, and their impact on the reader.

Key words: Female image, character, motive, nationality, psyche, song, landscape, short story, story.

ПРОБЛЕМА ПОРТРЕТА ЖЕНСКОЙ ПСИХОЛОГИИ В ПОВЕДИЯХ И ПОВЕДИЯХ НАЗАРА ЭШАНКУЛЯ

Аннотация

В данной диссертации описывается отражение женского менталитета в рассказах и повестях искусного писателя Назара Эшанкуля, художественные и изобразительные средства, использованные для их описания, и их влияние на читателя.

Ключевые слова: Женский образ, характер, мотив, национальность, психика, песня, пейзаж, новелла, повесть.

Kirish. Ayollar obrazi kirib bormagan san'atning biror sohasini topish mushkul. Badiiy adabiyot, haykaltaroshlik, miniatyura, rassomchilik, kino, teatr va raqs shular jumlasidandir. Ayollar obrazlari yillar davomida barcha xalqlar adabiyotida o'ziga xos ko'rinish bergan. Shu jumladan, o'zbek adabiyotida va xususan Nazar Eshonqul qissa va hikoyalarida ham ayollar obrazi mahorat bilan tasvir etilganligini, uning ruhiyatiga sof, haqqoniy chizgilar bilan ifodalanganligini ko'rishimiz mumkin. Bizga ma'lumki, o'zbek oilalarida ayol oila yumushlarini bajarish uchun mas'ul. Ayolning yuvosh, mo'min-qobil, bosh eguvchanlik xususiyati oddiy, mentalital xususiyat. Masalan, Nazar Eshonqulning "Bepoyon osmon" hikoyasi qahramoni Oyto'ldi "tug'mas" bo'lgani uchun hamma uy ishlarini bajarib yuradi (aniqrog'i, doimiy unga zulm qilinib, o'zi tengi qaynopasi tomonidan bajartiriladi), "Qultoy" hikoyasi qahramoni Arzixol esa o'z farzandidan kaltak yesa ham, aslida ayb o'zida ekanligini hammaga aytib, o'g'li Uljonning tarafini olib yurishini misol tariqasida olishimiz mumkin. Lekin boshqa bir jihatdan olib qaraydigan bo'lsak, ayol zoti har qancha aqlli, erkaklardanda o'tar ishbilarmon bo'lmasin, ruhiyatida ayol bo'lib yashashi, barcha ayollar kabi mehrga tashna, suyulishni istovchi, pok muhabbatga talpinuvchi xilqat ekanligiga urg'u beriladi. So'zimizning isboti sifatida "Urush odamlari" qissasi qahramoni Biydi momo ham shuncha qiyinchiliklarga bardosh bergan, tuyg'ularini, ehtirolarini faqat va faqat mehnat bilan yenga olishni uddalagan bo'lsa ham, o'g'illari ilk bor zot ayirib kelganida to'yib-to'yib yig'laganligini olishimiz mumkin. Va yana bu holatga aniqlik kiritdik, shu qissa qahramoni Anziratning hiyonat ko'chasiga tasodifan o'zi anglamay kirib qolib, unda tentirab yurishi ham uning aynan shu mehrsiz qolishdan qo'rqishi natijasi emasmi?! Demak ayol har qanday holatda ham hislarga yengiluvchi hilqat. Yoki bo'lmasa umri davomida "tug'mas", "qisir" kabi hunuk sifatlar bilan haqoratlanib, o'zining jamalaksoch dugonasini "opajonlab" yashagan Oyto'ldi ham shu hayotga chidab yurishi turmush o'rtog'iga bo'lgan sof hislari tufayli emasmi?! O'z o'g'li, kelini, nevaralariga huddi quldek xizmat qilib yashagan, hech holidan arz qilmagan Arzixolning taqdiriga sababchi bo'lgan ham uning "qamchisiga bandak to'qib bergani" Salom Chavandozga bo'lgan muhabbati sabab emasmi?! Adib asarlarida o'zbek ayolining dard-iztirobi, ruhiyatiga xos mas'umalik,

ko'nuvchanlik, mutelik ortida bir qator hayotiy muammolar turishini talqin etar ekan, ularning tashqi qiyofasini ham nazardan chetda qoldirmagan. Ularning yurish-turishi, qilayotgan ishlari, gapirgan gaplaridan tortib, qiliqlarigacha qahramon xarakteriga mos tushgan deya olamiz. Aynan adib asarlarida jamiyatdagi ayollar fojiasi o'zga nigoh orqali kuzatilishini, qahramonlarning ruhiyatini, ayollik olamini o'z tuyg'ulari orqali ifodalanishini ko'rishimiz mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Nazar Eshonqul ilk qissasidayoq ayollarning tashqi ko'rinishi va ruhiyatini tasvirlash maqsadida tashbehdan foydalanadi. Bunga misol qilib: Kampirlarning ham so'lib qolgan tirish yuzlaridagi sho'x va batafsil tahlili adabiyotning, badiiy asarning qiymatini belgilab kelmoqda. Ruhiyat tasviri muammosi jahon ilm-fanidagi va shu bilan birga o'zbek adabiyotshunosligidagi dolzarb tadqiqot muammolaridan biridir. Aynan ushbu qissada ham biz Anziratning ruhiyati muammosi tasvirlariga qayta-qayta duch kelamiz. Anziratning ruhiyatida bo'lib o'tgan baxtsiz hodisalarga oid chuqur iztirob, dard-alam chizgilari bor. Nazar Eshonqul ayollar ruhiyatidagi nozik qirralarni topishda ayol va jamiyat, er va xotin munosabatlari talqinidan ayol va muhabbat masalalari tahlilidan foydalanadi. Adib oddiy hayotiy-maishiy voqealardan katta umuminsoniy badiiy umumlashmalar yaratishga intiladi. Ayollar taqdiri va ruhiy iztiroblari nafaqat ijtimoiy, ma'naviy-axloqiy muammolar bilan bog'lanadi, balki har qanday ayolning ruhiy dramasi o'z olamidagi ruhiy muvozanatning buzilishidan kelib chiqadi. Anzirat ham shu ruhiy muvozanati buzilganligi sababli xiyonat ko'chasida sarson kezdi, o'zligini yo'qotdi. Ayol dunyosidagi ruhiy muvozanatning buzilishi uning o'zi istagan hayot tarzida yashamasligi, mehrga tashnalik, baxt uchun o'voralik bilan bog'lik desak adashmaymiz. Anzirat hayotini o'nglab ketishga tirashayotgandi. Qissa voqealari orasida keltirilgan Otasi Mulla Xidirning ziyorati, xuddi uning ichini bilgandek qilgan nasihatlariga unga ta'sir etgandi. Xiyonatidan keyin sochiga oq

oralagan Anzirat keyinchalik bunga ko'nikib ketdi. Endi unga farqi yo'qdek, qiynalmay yashasa bo'ldi edi. Or-nomusini qiyinchilikka bardosh qilolmay yo'qotdi. Qissaga qaytadigan bo'lsak, Anzirat xiyonat ko'chasiga bila-bila kirmagandi. Bu haqida bizdan oldingi tadqiqotlarda ham aytib o'tilgan. Jumladan Yulduz Eshmatovaning filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori darajasini olish uchun yozilgan dissertatsion tadqiqotida "Nazar Eshonqulning daxshatli urush fojialari tasvirlangan "Urush odamlari" qissasida ham fasllarga uyg'un tarzda qahramonlar iztiroblari, g'am-qayg'ulari ochib beriladi. Fojialarga to'la davr muhiti ko'ngilchan, dilkash kishilar ruhiyatidagi o'zgarishlarga, urush kabi sovuq, dag'al munosabatlarga aylanganini, bu esa qahramonlar taqdirining fojiali qismatiga sabab bo'lganligini badiiy gavalantirgan".

Olima fikrlarini davom ettirarkan, Anziratning xiyonatiga o'z munosabatini ham bildirib o'tadi. "Yozuvchi davrning mudxish, ayovsiz urush oqibatida, sharoit taqozosiga ko'ra, farzandini hayotga qaytarish maqsadida gunohga qo'l urgan ayol, uning to'satdan qaytib kelgan eri oldidagi iztirobli vijdon azobida o'tayotgan kechinmalarini ro'y-rosti, bor haqiqatlari bilan tasvirlaydi".

Shu o'rinda biz izoh berib o'tishimiz lozim. Anzirat bu ko'chaga atay kirgan emasdi. Agar u Mirzaqulning qabix niyatini bilganida balki o'sha manzilga bormasmidi ham?! Bunisi bizga qorong'u. Farzandini hayotga qaytarish maqsadida deyilgan tadqiqotda. Bu xiyonat maqsad qilinmagandi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqsad qilmoq arabcha "qasd qilmoq" fe'lidan olingan. Bu mutlaqo Anzirat uchun kutilmagan holat edi. Ta'rif jozi bo'lsa yetti uxlab tushiga ham kirmagandi bunday bo'lishi. Tasodifiy yuz bergandi bu voqea Anzirat uchun (Mirzaqul buni rejalab yurganini bilmasdi, uning yordamini beminnat, xolis deb o'ylardi). Mana shu vaziyat asarda quyidagicha beriladiki bu fikrimizning dalili bo'la oladi. "Anzirat nima uchun Mirzaqul aynan shu joyni tanlaganini hayoliga ham keltirmagan, Mirzaqulning imoni butun odam ekaniga ishongan, hech qanday shubhaga bormagandi"[3]. Aynan mana shu tasodifiylik antik yunon adabiyotida ham, sharq mumtoz adabiyoti namunalarida ham juda ko'p uchraydigan badiiy vositadir.

Tahlil va natijalar. Tasodifiylik qahramon taqdirini va hayotini keskin ravishda o'z tizginidan chiqarib yuboradi. Bu ijobiy tomonga ham, salbiy tomonga ham bo'lishi mumkin. Qissadagi voqealarda tasodifiylik zanjirini tashkil etgan voqealar va turli vaziyatlarda "taqdir", "qora qismat", "tasodif", "taqdir jazosi" degan badiiy xronotopni tashkil qiluvchi so'z va so'z birikmalari bir-biriga ulanib ketadi. Qissa yakunidagi vojeaviylik buning yorqin namunasidir. Aynan mana shu vaziyatni asarning kulminatsiyasi deb qarashimiz mumkin. Eri urushga ketganiga bir yil bo'lgandi. Anziratning iztiroblari qissada shunday tarzda yoritiladi:

"U kun bo'yi tinim bilmasdi-yu beshikdagi qizchasi va Xolmatning ochlikdan kichrayib borayotgan gavdasiga, ochlikning daxshatli, talvasali qadamiga qarshi turolmasdi. Hamma narsa to'zib bo'lgan, ikkita sigirning bittasini kolxoz olib ketgan, ikkinchisini ilon chaqib, shishib o'lgan edi. Ular bor yo'g'i kolxozdan beriladigan bir hovuch arpa uni-yu uchta oriq echkinining sutiga qarab qolishgan edi. Anzirat ishlar, echkilarga o't olib kelar, yozda molxona suvar, o'tin g'amlar, qishda o'tin terar, molxona qurar, bahorda ham o'z yerida ham kolxoz uchun qo'sh haydar edi. Hammasiga ulgurur, ulgurishi kerak edi. Kechasi esa ham erini qo'rsab, ham charchoqdan toliqqan vujudi qaltirab, tanasini sovuq ko'rpaning ichiga nochorgina tiqib yig'lar keyin yostig'ini xo'l qilib, uxlab qolar, ertalab yana shu tashvishlar bilan yugurur edi[3].

Qissa boshida Normat polvonning his-tuyg'ulari haqida batafsil so'z yuritilgan bo'lsa, xiyonat oshkor bo'lgach Anziratning kechinmalariga urg'u beriladi. Qissani mutolaa qilar ekanmiz, Anzirat ruhiyatini ochishda nutq tiplaridan, xususan, muallifning bilvosita bayoni va qahramon ichki monologidan unumli foydalanilgan. Binobarin, monolog ichki tasviriy vosita sifatida ayol qahramonlar ruhiy dunyosini ishonarli ochishga xizmat qilgan. Anziratning hayollaridagi monologlarini monolog-muhokama, monolog-mulohaza, monolog-suhbat, monolog-xayol kabi turlarga ajratishimiz mumkin.

Adabiyotshunos Izzat Sulton ichki monologning nazariy tabiati haqida shunday fikr bildiradi: "Personaj hayot haqidagi eng muhim o'ylarini bir joyga yog'ib, yorqin ifoda etgan, personaj tomonidan boshqalarning yo'qligida yoki ular jim turgan holda aytilgan katta nutq "monolog" deb ataladi ("Monolog" ichki nutq demakdir). Monolog personajning ichki dunyosini uning o'z tili bilan batafsil va hayajonli tarzda ochib beradi"[6].

Anziratning o'zgarganligi uning nutqi orqali izohlanmaydi, balki uning holati bilan ko'rsatib beriladi. Voqealar rivojida Anziratning bu yo'lga yo'qchilik va nochorlikdan kirib qolgani ochiqdan. Anzirat o'z yog'ida o'zi qovrilardi. Buni birovga oshkor qila olmasdi. Xiyonat ko'chasiga adashib bo'lsada kirib qolgani uni gangitdi, yigirma to'qqiz yoshida sochiga oq tushdi. U qilgan gunohining kechirilmasligini anglagach, bu xatoda davom etdi. Nazar Eshonqul uning hislarini ifoda etganda uni oqlamaydi, aksincha bor bo'yi yoritadiki, xulosani o'qirmanning o'ziga qoldiradi. Bu ham yozuvchining adolatidan, mahoratidan darak.

Nazar Eshonqul asarlarida psixologizmning turli-tuman formalari, ya'ni portret, monolog, dialog, muallif bayoni va hissiy harakatlardan unumli foydalanilganligi uchun ham ayollar ruhiyatini batafsil ochishga muvaffaq bo'lgan. Albatta biz ham Anziratning voqealar rivojidadagi hayollarini, Normatni hayolan kamsitishlarini, o'ziga teng ko'rmasliklarini oqlamaymiz. Aynan mana shu jihat ham asarning hayotiyilgini ko'rsatadi. Oxir-oqibatda Anzirat ham ko'nglining tiyiqsiz istaklariga yengiladi. Bu hislar uning iymonini ham yengadi. Aynan gunohi kechirilmasligini bilib va eridan qoraxat kelgani ko'ngliga taskinday gunohida davom etadi. U Biydi momodek o'z iffatini saqlab qola olmaydi. Asardagi momo obrazi asrlar osha xotin-qizlardagi hayo, ibo kabi yaxshi fazilatlarining timsoli edi. U shu qadriyatlariga, o'ziga sodiq qola olgandi. Aynan shuning uchun ham qishloqning or-nomus timsoliga aylangandi desak mubolag'a bo'lmaydi. Aynan Biydi momo va Anzirat obrazlarida biz kontrastni ko'rishimiz mumkin. Va nihoyat qissaning asosiy qahramonlaridan biri Biydi momo ushbu davraga kirib keladi. Uning davraga kirib kelishi ham, albatta, kimgadir tanbeh berish bilan boshlanadi va shu bilan bu obraz portretiga ilk chizgilar chiziladi.

"– Buncha sasimasang!... – tashqaridan to'yga ham bakovullik, ham kayvonilik qilib yurgan Biydi momoning zaharli tovushi eshitildi. Ertalabdan beri kelinlarga ish, yumush buyuraverib charchagan, shekilli, tovushi ham horg'in chiqdi va gapirib bo'lib oxirida uflab qo'ydi. – Bolang tengogayam shunday deysanmi, uyatsiz. Sizlarda o'zi bet degan narsa qolmabdi"[3].

Nazar Eshonqul ilk qissasidayoq ayollarning tashqi ko'rinishi va ruhiyatini tasvirlash maqsadida tashbehdan foydalanadi. Bunga misol qilib: "Kampirlarning ham so'lib qolgan tirish yuzlaridagi sho'x va quvnoq boquvchi ko'zlari xuddi so'ligan otquloq bargiga tushgan ikki tomchi shudring kabi yaltiray boshlagandi"[3]. Yana suhbat davomida ayol epizodlari qissada namoyon bo'ladi. Bo'ston momo yoriq childirma bilan qo'shiq aytib boshlaydi, Norbi kampir esa raqsga tushadi. Bir necha kelinchaklar derazadan qaraydi, qizlarni xotin-xalajlar raqsga tortadi. Ayollarning tuyg'ulari qissaning boshlanish qismidayoq o'ziga xos tarzda va haqqoniy ifodalangan.

"G'am alamlarga to'lgan turli qalblar o'zlarini bir zum, aqalli bir nafas xursand qilishga urinishar, bir-birining gapiga shaqirlab kular, yosh kelinchaklar eri qaytib kelib, oyog'i yengil bo'lib qolgan Anziratga qochirim gaplar qilishar, garchi gaplari kulguli bo'lmasa ham kulishar, bu kunning tezroq tugab qolishidan, yana urush xotiralari va vahimalari yotgan uylariga qaytishdan, yana o'sha tashvishli yolg'iz, horg'in hayotlari boshlanishidan cho'chishayotgandek ko'rinishardi. Aslida ham bu qalblarni bir varaq orqaga yoki oldinga varaqlasa, hali urushli hayot bor, har ikkala tomonda ham urush kezayotgan va bu qalblar ning eng yaqin kishilari, erlari, bolalari, jigarlari, og'a-inilari ana shu urushda o'layotgan, majruh, nogiron bo'layotgan yoki biron narsasidan ayrilayotgan edi..."[3].

Nutq tiplarini o'rgangan olimlardan biri Y.Solijonovning ushbu fikrlari aynan Nazar Eshonqulning uslubiga xos deyishimiz mumkin: "Mabodo, yozuvchi asarda o'z-o'zicha tabiiy rivojlanayotgan hayot tasviriga xuda-behuda aralashaversa, o'quvchisiga o'z nomidan izoh bera boshlasa, asarning ta'sir

kuchi ham, o'quvchining fikrlash faolligi ham susayadi. Chunki bunday jarayon o'quvchi obrazlarining bevosita xatti-harakatini, o'z-o'zini kashf etishni, ruhiy olamini emas, avtorning o'zini, uning bilvosita munosabatini ko'radiki, bu hol uning tafakkurida aks-sado uyg'otadi. Boisi avtorning o'rinsiz aralashuvi garchi bilimimizni ma'lum darajada boyitishga va qahramonlar xatti-harakatlarini hamda holatini, taqdirini tushunib olishimizga ko'maklashgandek tuyilsa-da, aslida o'quvchida estetik zavq uyg'ota olmaydi[7].

Xulosa va takliflar. Yozuvchi qissa davomida nafaqat ayollarning his-tuyg'ularini ifodalashda, balki boshqa o'rinlarda ham tashbehlardan mohirona foydalanadi. Masalan, u Normat

polvonning uyiga qaytishini kech kuzdagi momaqaldironning gumburlashiga o'xshatadi. Obrazlar ichida tilga olinadigan yana bir qiz obrazi Hojar, Anzirat va Normat polvonning qizi obrazi. Bu qissada asosiy obrazlarda Normat, Biydi momo, Anzirat hisoblansada, eng asosiy iztiroblar iskanjasidagi qahramon bu Anzirat edi. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, Nazar Eshonqul barcha qissa va hikoyalarida ayollar obrazi mavjud. Yozuvchi ularning ruhiyatini barcha evrilishlari bilan o'ta ta'sirchan ifoda etadi. Asardagi har bir ayol qahramon o'quvchiga onasini, opasini, kelinoyisini, singlisini, dugonasini eslatadi. Chunki asardagi ayollar obrazi hayotdan olingan. Shu jihati bilan Nazar Eshonqul yaratgan ayollar obrazi qimmatlidir.

ADABIYOTLAR

1. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish // www.ziyouz.uz.
2. Eshonqul N. "Bepoyon osmon" (Hikoya) // www.ziyouz.uz.com
3. Eshonqul N. Saylanma. 2-qism. – Toshkent: Akademnashr, 2022.
4. Eshonqul N. "Urush odamlari" (Qissa) // www.ziyouz.uz.com kutubxonasi
5. Eshonqul N. "Shamolni tutib bo'lmaydi" (Hikoya) // www.ziyouz.uz.com
6. Султон И. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980.
7. Solijonov Y. Nutq va uslub. – Toshkent: Cho'lpon, 2002.